

Женският футбол в НРБ – пример за еманципация или експлоатация?¹

Боряна Ангелова-Игова

Настоящото изследване има за цел, проследявайки развитието на женския футбол в периода 1981-1989 г. в НРБ, да си направи съответните изводи за нивото на еманципация на жените и доколко проектът „мъжко момиче“ е успешен. Спортът е микромодел на обществото, в което се развива, следователно следвайки промените и развитието на женския футбол можем да направим възстановка на някои характерни черти на социалистическото общество. Разглеждайки проблема на едно микрониво, по-лесно разбираме грешките и можем да си направим съответните изводи за в бъдеще. Докладът е съсредоточен върху разбирането на това до каква степен еманципацията на жените в НРБ, както и идеята за равенство между половете, са успешни? Какви са основните допуснати грешки в социалистическия проект „мъжко момиче“? Под внимание са взети: икономическото състояние на футболистките, ценностната им система, националното им самосъзнание, себеопределяне, отношение към положението труд, очаквано възнаграждение, обществено влияние, отношение на държавата към тях, свобода на изразяване и себепалагане.

Проучването обхваща анализ на журналистически материали, документи, исторически извори, както и професионалните истории на първите български футболстки: Силвия Иванова, Галина Донева, Светла Петрова, Надя Стефанова, Албена Стефанова, Ваня Александрова и техния първи селекционер и треньор на отбора Лъчезар Димитров.

Изследвайки женския футбол и откривайки трудностите и проблемите, през които минават футболистките, научаваме какво се случва с българските жени в конкретния период, а именно, че равенството им с мъжете е само на ниво идеология.

Женският футбол и еманципацията

Еманципацията в социалистическа България е целенасочена държавна политика. На жената в държавния социализъм ѝ се налага ролята да е едновременно майка, производственичка и общественичка, равна на мъжа в обществената сфера и основно натоварена в семейството (Марчева, 2014). Включването на жената като производственичка има своето утилитарно обяснение, а именно необходимостта от работна ръка, което идеално се замаскира под официалната витрина политическа идеология, поставяща в основата си равенството между хората, между половете, равни и в труда. Това равенство според Ана Лулева е за сметка на жените, които „получават „свободата“ да се развиват между даденото им равноправие да бъдат като мъжете (в труда) и грижата на държавата за тях като майки (Лулева, 2003, с. 160)“. Жените в НРБ са по-претоварени от мъжете, изпълнявайки и допълнителна домакинска работа, грижа за родители и деца, а в същото време професиите, които могат да изпълняват, не са особено престижни и са по-нископлатени (Марчева, 2014).

Подобно равноправие *par excellence* важи и за футболистките, чиято група приемат за представителна. Те не получават заплати и премии за извънредния труд на терена и у тях дори липсва самосъзнанието, че извършват труд, който следва да се плати. Подобно на среднестатистическата жена, която смята чистенето, готвенето и прането за неин дълг, привилегия и удоволствие, футболистките не смятат, че допълнителният труд, полаган на терена, следва да е заплатен. Те постигат забележителни резултати благодарение на собствените си усилия, но това, което получават, е потупване по рамото и похвала за добре свършената работа. В същото време тяхната игра, макар и наричана „аматьорска“, носи политически и икономически дивиденди на НРБ. За разлика от мъжете-футболисти, които само се водят „аматьори“ и работата им във фабриките, предприятия и пр. е фиктивна, футболистките освен спортната си кариера, развиват и основната си, и действително работят още нещо. Разбира се, женският футбол в посочения период не е толкова популярен колкото мъжкия, но в контекста на държавния комунизъм поставящ равенство между хората, респективно половете, без оглед на социално им значение, се забелязва съществено несъответствие между политиката – настояваща за равенство и практиката – на жените да се плаща по-малко или въобще да не се плаща. Повече от логично е за една и съща работа мъжете и жените да са равно заплатени. Това обаче не се случва, както в спорта така и в другите области. Според Марчева, всяка жена в държавния социализъм следва да се разпознава в лозунга: „Жената-майка, труженичка и общественичка“, като под общественичка се има предвид дребна административна функция и най-вече изпълнителка (Марчева, 2014). Футболистките обаче трябва да се изявят и в още една сфера на спортни аматьорки. Те се превръщат и в пропаганден образ, свидетелстващ за „успялата“ еманципация на жената в НРБ, която дори и от футбол разбира, че и го играе. На практика обаче на жените им е позволена тежката физическа „мъжката работа“, но им е ограничен достъпът до престижните ръководни длъжности. Между 1981 – 1989 г. в НРБ няма жени треньорки дори и на женските отбори, нито пък има съдийки.

Според Лулева жените в НРБ се маскилизират и тяхното публично признание е само доколкото са като мъжете. В публичния дискурс се налага пропагандният образ на силната жена – труженичка, многомашиничка, за нея започва да се говори в мъжки род. „Тя е общественик, съратник, участник в борбата“ (Лулева, 2003, с. 161). Жените биват насърчавани да се изявяват в различни сфери на живота, смятани за чисто мъжки. Стахановките, инженерките, багеристките и спортистките стават популярни образи и част от социалистическата действителност, в същото време обаче това не им носи лично благополучие, а допълнително натоварване. Евгения Кръстева-Благоева определя наложения през държавния социализъм образ на жената като „мъжко момиче“ и героиня на труда за „парников“ (Кръстева-Благоева, 2003, с.189). Според нея основна характеристика на държавния социализъм в НРБ е разминаването между образ и практика: между обществен дискурс и действителност, между написаните думи и делата. Добруването на жената се изразява в прекомерното ѝ експлоатиране от една страна в общественния живот, където извършва тежък физически и/или интелектуален труд, от друга домакинските ѝ задължения не отпадат и се стига до абсурдните коментари, че „си почива на работа“, че придобивката вила означава още една къща за чистене и оправяне, а „удоволствието от секса е буржоазна измислица“ (Кръстева-Благоева, 2003). Този модел на експлоатация откриваме в историята на женския футбол и най-вече в личните истории на първите български футболстки.

Женски футбол в НРБ – как започна всичко?

Много трудно може да се определи точната дата на възникването на женския футбол у нас. Сведения за женски първенства по футбол в България има още от 1967 г. В литературата се посочва мач, проведен като част от карнавална програма в град Русе, в рамките на деветия традиционен карнавал, и е между отборите на „Светкавица“ (Дунав) и „Гръмотевица“ (Локомотив). Срещата е описана като много атрактивна и разкриваща „прелестите на тази игра сред жените“ (Георгиев, 2018, с. 21), но първото дружество, поставящо началото на женския футбол, се появява близо 20 години по-късно, в началото на 1981 г., и това е „Академик“ (София). Лъчезар Димитров, Стефан Капралов и Валери Начков, едни от първите селекционери и треньори на жените футболстки, пускат съобщение до различните спортни федерации, че се набират жени, за да играят футбол. Явяват се над 300 жени, трениращи различни спортове – от джудо, хандбал, баскетбол, през лека атлетика до момичета, играли мачле с братята си. Избират се 25 момичета, които да се състезават за отбора на Образователното министерство – „Академик“. Димитров споделя², че е избрал момичета според възможностите им да отнемат, овладяват и подават топката. Буквално е трябвало да прецени кои да вземе в отбора само според няколко отигравания. Галина Донева³, която е сред първите избрани, е била много горда от това, защото повечето от явилите се момичета са били на ниво. Тя, подобно на останалите девойки, не е изпитвала никакво притеснение, че иска да играе футбол. Въпреки че не са имали други футболстки модели за подражание, никоя от тях не се е чувствала притеснена по никакъв начин, че избира този спорт. Надя Стефанова⁴ набляга на това, че единственият човек, който се е учудвал от това, че играе футбол, е хирурът при когото трябвало често да ходи, за да шише раните ѝ след мач. Огромният брой момичета, които се явяват с желанието да бъдат включени в отбора, също показва, че жените не са страдали от джандърни предрасъдки по отношение на спорта. В това отношение можем да кажем, че пропагандният образ на „мъжкото момиче“ е сполучлив, макар и това да е така само на повърхността. На жените им е дадено правото да искат и мечтаят да бъдат каквото си пожелаят, но на практика мъжският пай е отивал другаде. Лъчезар Димитров казва, че макар официалната идеология да позволява равно участие на жените и мъжете във всички сфери на живота, и то в обявеното за Десетилетие на жената (1976-1986) от ООН, е срещал сериозни трудности при намирането на съдии, които да свирят на мачовете. От футболния съюз дълго време не са взимали на сериозно изявите на жените и неведнъж са изразявали мнение, че това е „мъжки“ спорт и в него място за жени няма (Димитров, 2001). Ваня Александрова⁵ също смята, че дълго време Българският футболен съюз е давал отпор на развитието на женския футбол, като се коментирало, че не е редно да се харчат пари за женски футбол. Според нея женският футбол в България се развива главно благодарение на упорството на Димитров.

И така, три месеца по-късно идва първото международно участие на футболистките от „Академик“ (София). През април 1981 българките от „Академик“ играят срещу „Гайс“, отбора на Гьотеборг, Швеция и губят с 0:4. Загубата е повече от логична като се има предвид, че има отбор от едва три месеца. Смята се, че БФС най-накрая се съгласява да подкрепи женския отбор на „Академик“, за да имат шведките съперник, с който да тренират. Шведски отбори редовно са идвали на лагери в НРБ, като са плащали с валута, за да лагеруват по черноморските курорти, а една допълнителна услуга е прозряна като възможност държавата да си набави още от така необходимите средства.

Общественият интерес към женския спорт се оказва сериозен и в резултат в периода 1981 – 1983 г. се създава отборът на Русе – „Дунав“, и отборът на Варна, носещ името на гранд-хотел „Варна“. Междувременно публиката по трибуните се увеличава и мачове се играят в Плевен, Свищов, Панаполище, Пловдив, Нови пазар и много други градове.

Женският футбол в страната набира скорост. През 1983 г. на Националния стадион „Васил Левски“ пред 25 000 зрители се провежда първата официално администрирана женска футболна среща. Играят отборите на „Академик“ (София) и „Триенжелес“ – Швеция. Българките побеждават с убедителното 6:2 (Атанасов, 2013).

Въпреки че печелят и пълният трибуни, футболистките на „Академик“ не получават премия и каквото и да било заплащане, при все че в същото време са най-добрите в страната. Толкова били щастливи от победата си, че и през ум не им е минало, че трудът им следва да има и материално измерение.

Следва блясково развитие на женския футбол. Сред по-големите успехи на отбора са завоюваната 4-та купа на Алпите през 1986 г. и 7-мо място от 35 отбора на международен турнир в Милано. За награда българските футболстки от „Академик“ получават правото да гостуват на клуба „Милан“, който в онзи момент е най-добрият отбор в Европа, и да се срещнат с едни от най-известните футболстки на планетата по онова време – Марко ван Бастен, Франк Райкард и Рууд Гулий. Снимките от събитието са единствените материални придобивки от този успех.

През 1986 г. се провежда и първото Републиканско първенство за жени. На финала, който се провежда на стадион „Народна армия“, достигат 4 отбора. Първи става „Академик“ (София), втори „Слънце“ (Стара Загора), трети ЦСКА „Средец“ и на четвърто място „Дунав“ (Русе).

В следващата 1987 г. българката Христина Христова става първата жена, продадена в чужбина – тя става футболстка на „Милан“. Парите от продажбата отиват в БФС. В същата година в България има 26 женски отбора, а през 1989 г. участие само в столичното първенство взимат цели 9 отбора. По това време и отборът на „Славия“ печели с впечатляващото 5:3 срещу отбора на „Онсунда“ (Швеция), а тимът става носител и на бронзов медал в градското първенство (Бинбелов, 2014).

В началото на месец юли 1987 се създава и Българският национален отбор със старши треньор Янко Динков. На 26 септември на стадион „Васил Левски“ се играе и първият мач с националния отбор на Унгария. Срещата завършва с 0:0. Първата победа на международната сцена на женския национален отбор на НРБ идва през 1988 срещу отбора на Полша. (Атанасов, 2003).

Снимка: Академик (София) със спечелената 4-та купа на Алпите

Отношение към заплащането и състояние на спортно-техническата база

През 1980-те се дава един безспорно успешен старт на женския футбол в България. За съжаление, той се оказва неустойчив. По думите на Галина Донева, една от първите футболистки на „Академик“, а през 1996 г. и първата жена международен съдия от България, жените футболистки по времето на държавния социализъм в България са добре приемани от публиката на трибуните. Хората ги обичали и почитали с плакати като: „Жени, засрамете мъжете“, „Браво, български тигрици!“ и т.н.

Сред проблемите, които тя изтъква, е липсата на заплащане и екипировка. Макар да пълнят стадионите, те не получават нищо от продажбата на билетите. Няма собствени бутони, дават им ги преди международно състезание и после трябва да ги върнат. Светла Петрова от 1982 г. се състезава за „Академик“ (София), през 1985 г. влиза в първия състав на ЦСКА и през 1988 г. става вратарка и в националния отбор. Като вратарка не е имала собствени ръкавици, а е трябвало да заема мъжки. Най-малкият номер, с който е разполагала, са „десетките“, пръстите ѝ са стигали до средата на ръкавицата. Липсвали са дори фланелки, особено когато е играла за клубните отбори. Случвало се да нямат тениски за резервите и с карфици да закрепят номерата, та ако се наложи смяна да я извършат и върху екипа. Тренировките им са били импровизирани, натрупвали са горнища на анцузи, за да си направят врата на сгурята. Имали са една кожена топка, която след първото разиграване се е разпадала и е трябвало да я носят на обущар, за да я приведат във функционалност. Ако шведските женски отбори са имали възможност да тренират в България на Албена, като са плащали на НРБ с така желаната валута, то за българките единствена възможност е била сгурята на стадион „Академик“. На „Герена“ са могли да играят, след като мъжете приключат тренировките си. В най-добрия случай, за да се доберат до трева, е трябвало да тренират с момчетата. Въпреки че са имали сериозна състезателна дейност, те не са били на заплаща към отборите си. Единствената възможност за централизирана подготовка е на базата на Академик/ВИФ, като лагерът е траел не повече от седмица преди важен международен мач. Липсвали са здравни застраховки и често мачовете са играни без да има лекар на терена. Футболът е еднакво травмиращ, както за мъжете, така и за жените, въпреки това жените не получават медицинска грижа. Обяснението е, че здравеопазването и медицинската грижа са безплатни за всички, но не се взима предвид фактът, че футболистите са подложени на по-сериозно натоварване и имат по-често нужда от лекар. Докато мъжете „аматьори“ разполагат с лекари на отборите, масажисти и възможност за рехабилитация след контузии, това не се отнася за футболистите „аматьори“. Светла Петрова признава, че контузите ѝ започват още от 1983 г., като за различните травми, между които съсан менискус, скъсано дясно ухо, спукана надгърдна кост, счупен нос, извадено рамо, обрънати нокти и пр. получавала по няколко дни болничен. Към днешна дата травмите ѝ продължават да водят до допълнителни усложнения, като например изкуствена коленна става и имплант на гръбначния стълб. Това „аматьорско“ спортуване далеч не е било само за здраве. Всички футболистки са работили още нещо или са били ученички и студентки. Въпреки извънредния „аматьорски“ труд, полагащ на националния или за клубния си отбор, те не са получавали никаква привилегия, освен платен отпусък от предприятията им и то само ако играят за националния отбор или имат важен международен мач. Едва през 1987 г., когато се създава специалност женски футбол в НСА (тогавашното ВИФ), те получават стипендии, обществено и безплатна храна. В същото време мъжете футболисти, също приемани за „аматьори“, получават огромни премии, имат достъп до скъпи западни автомобили, за международните си успехи получават апартаменти и вили.

Къде отива символният капитал?

При разглеждането на развитието на женския футбол в НРБ проличава и как спортът от витрина на политическия режим, от пропаганден инструмент на политиката, водена от НРБ, се превръща в реклама на държавните фирми, т.е. забелязва се опитът на НРБ да установи държавен капитализъм. Този пример е важен, защото показва, че женският футбол освен политическо значение има и финансово. На мачовете вече не стоят политическите лозунги и лицето на Вождя. Те биват изместени от рекламите на държавните фирми – „Рила“, „Панагюрище“, „Кореком“ и пр. След 1982 г. започват да се кръщават и отбори на държавни фирми и заводи, например „Оптика – Електрон“ (Панагюрище), „Енергетик“ (Стара Загора). Името на един от най-добрите женски отбори е „Гранд хотел Варна“, което недвусмислено показва желанието на НРБ да се представи като туристическа дестинация и пред туристите от „капиталистическите“ държави. Имената на фирмите заместват тези на партизаните и вождя.

В същото време женският футбол има своето сериозно обществено влияние. От една страна, победите на футболистите са отразени нашироко в чуждестранната „западна“ преса, от друга, към тях има интерес и на местно ниво. Момичетата участват в множество срещи зад граница, резултатите им в по-голямата си част са забележителни и не остават скрити от медиите. Освен политическите дивиденди от това международно отразяване за НРБ, се наблюдава и финансово. Женските турнири привличат и множество рекламодатели. Достатъчно е да се разгледа една програма от подобно събитие и да се види, че 90% от съдържанието са реклами и едва 10% е информация за отборите и датите на срещите. Например в брошура за женския турнир във Вестершеде, Германия от 1989, в който участие взимат жените на ЦСКА има над 50 реклами сред които на „Моторола“, „Миеле“, „Персин“ и BMW, като рекламите далеч не се изчерпват само със стоки за дома. Този пример бива усвоен и у нас. По западен модел и в България започват да се провеждат женски първенства. Особено успешен е варненският женски турнир по футбол, кръстен с ефектното име „Амазонките“. Събитието освен на сериозно международно участие, се радва и на солиден брой реклами на гранд-отел „Варна“, хотел „Черно море“, „Фармахим“, „Агромашина“, „Кореком“ и пр. Разбира се, футболистите не получават и стотинка нито от рекламите, нито от приходите от продажбата на билети, въпреки че „амазонките“ пълнят залите и привличат туристи в иначе мъртвия мартенски сезон. „Амазонките“ се провежда от 1985 г. в чест на 8 март и доста бързо става известен. Спас Тодоров, журналист от вестник „Народен спорт“, редовно изразява възхищението си от играта, но не забравя да наблегне и на „нежната“ и „деликатна природа“ на женския футбол. През 1987 г. в осмомартенския брой на „Народен спорт“ Спас Тодоров, който става ресорен журналист и отразява женския футбол за в „Народен спорт“, а по-късно и за в „Футбол“, излиза с дълга статия за женския футбол, който според него е доста популярен у нас и в чужбина. Статията изтъква известността на женския футбол в скандинавските страни, а Тодоров споделя как, въпреки че бил скептичен първоначално, „играта на нежния пол“ му станала любима. Според него през 1987 в страната има „десетки хиляди девойки“, активно пишещи до футболната редакция на вестника, а през май и юни 1986 г. „има 21 000 регистрирани жени и девойки“, трениращи футбол в различни отбори. В същия брой има и неподписан коментар за „футбола с нежни имена“, който доскоро бил смятан за „шуротия“, защото „щом има топка и мъжка конкуренция, слабият пол не подлежи на елементарно тълкование“. Проблем било и „да накарат единайсет момичета да се облекат еднакво“, защото жените искали разнообразие в облеклото. Нещо повече! За зла беда в зала „Черно море“ имало само едно огледало, пред което се настанили съдиите, дето трябвало да изплезат сред толкова „подчинени жени“, „имащи единствена любов – топката“ (в „Народен спорт“, 7 март, 1987).

По това време статиите в родната преса, посветени на женския футбол, са ежедневие. Тук ще се спира на най-показателните. От създаването на женския „Академик“ през 1981 г. до 1989 г. има трима ресорни журналисти, които отразяват срещите: Димитър Димков, Спас Тодоров и Николета Атанасова. Димитър Димков отразява за в „Поглед“, който по „западен модел“ става нещо, което днес наричаме „медия партньор“ на женския турнир „Амазонките“. По турнирите се вижда надписа на в „Поглед“, който е и съорганизатор на събитието заедно с гранд-отел „Варна“ и „Интерхотели“. Освен информация за резултатите от мачовете на жените и интервюта с тях не липсват и коментари за външния им вид. През 1988 г. в статия „Тоалети и прически – спортни“ във в. „Народен спорт“ се хвали скромността на футболистите, които не се интересували от дискотеките и тоалети, а прическите си постигали „под душа след изнурителен мач“. Статията завършва с такъв призив: „Не обръщайте толкова внимание на синините по краката, на настъпната голяма умора. Колко му е човек на вашата възраст да се възстанови? Малко музика, малко танци, едно хубаво преживяване и... готово.“ (в „Народен спорт“, март, 1988). Този призив идеално описва и отношението към жените-машини и тяхната „еманципация“ на ниво работа за „честта и славата на родината“, в случая и държавната фирма.

Снимка: зала „Черно море“, международен женски футболен турнир „Амазонките“

Ние и светът

Интервюираните жени споделят, че основната привилегия, която са имали, е възможността да пътуват в чужбина във време, когато това е било невъзможно за по-голямата част от българското население. Според тях ако не е бил футболът, никога нямало да могат да посетят толкова много държави, да имат толкова добри приятелства, които продължават и до днес. Пътуването в чужбина обаче не е било сигурна привилегия. Надя Стефанова казва, че поради неизвестна за нея причина никога не са я избирали да замине с отбора извън граница. Членството в отбора не им е гарантирало участие в международни срещи, независимо че дадена футболистка може да е участвала в квалификационни мачове и има важна функция за екипа. Необходим е бил дълъг списък от документи, които е трябвало да приготвят и често се е случвало да не пуснат някоя от състезателките. Ситуацията е била следната: от БФС изпращат телеграма до всички състезатели да се явят пред паспортния отдел с целия си багаж, в готовност за заминаване. Там на място, часове преди заминаването, започват да ги викат една по една и получилите паспорти се качват на рейса. Случвало се е от 15 извикани момичета да тръгнат 11, често са играли без резервни играчи. Обяснения защо някои заминават, а други не, разбира се, не се дават и никой не е смяла да попита. Силвия Иванова⁶ си спомня, че при заминаването им към Милано до последно е треперили дали ще я извикат да ѝ дадат паспорт. Извикват всички, без нея. Тякмо рейсът потеглил и я извикали и ѝ дали паспорта, а тя трябвало да тича с целия си багаж, за да хване рейса на светофара. За сметка на това групата „водачи“ от БФС била сериозна и нямала подобни притеснения.

Пътуванията зад граница не са свързани с личен комфорт, почивка в петзвездни хотели, питателна храна и финансова независимост, на каквото са се радвали мъжете национали. За разлика от тях, те пътуват с влак или с автобус на дълги дистанции до Италия, Германия. Пътуванията са дълги и изморителни, често пъти остават гладни и жадни, защото не е осигурена храна за из път и е трябвало да разчитат на каквото си носят. Не са получавали командировъчни и джобни пари, разчитали са на дребната търговия, която развивали.

Ваня Александрова твърди, че в България през втората половина на 80-те години се появяват белите кожени маратонки „Адидас“, които на родна територия били доста евтини и при пътуванията си момичетата взимали по няколко чифта и ги продавали в Чехословакия, Унгария, Румъния и Югославия, а от там носили стоки, които трудно се намирили у нас. Причина да извършват тази неособено законна търговия била липсата на каквито и да била валута. Парадоксално е, че въпреки лошите условия, липсата на елементарен комфорт и необходимостта да извършват всякакви други дейности, освен спортните, нашите момичета се справят доста добре и в повечето случаи печелят. Момичетата на „Академик“ до 1989 г. нямат загубен мач от шведките, въпреки че женският футбол в Швеция има над 20-годишна история, отлични бази и грижи. Футболистите не си обясняват тези успехи с „невероятния български ген“, както гласи пропагандната машина на НРБ, а със себе си. Всяка една от тях смята, че е имала качествата и хъса, че е уникална и че са играли заради удоволствието от играта и приятелството помежду им. В разказите им липсват високопарните приказки, че се състезават за благо на родината, партията и пр. Основна мотивация да влагат толкова много в този спорт е любовта им към футбола.

Албена Стефанова⁷ става част от отбора заради приятелските отношения и възможността да пътува. През 1989 г. след като съотборничката ѝ Христина Христова е продадена в Милан, тя решава да избяга зад граница, като остане в Милано след състезанието. Тякмо подготвя необходимите документи и идва 10 ноември, отборът е разпуснат, а тя няма нужните средства да замине. Към онзи момент, за нея пътуването в чужбина на

„Водачите“ и футболистите

При всяко заминаване в чужбина момичетата освен от своите треньори са придружавани и от съответните „водачи“ от Българския футболен съюз. За всички е било ясно, че тези мъже са с по-специален статут, защото са се разпоредили над всички останали. Светла Петрова си спомня, че при едно от пътуванията до Италия са изпуснали влака и е трябвало да нощуват на перона на гарата. Посред нощ тя се събудила и искала да отиде до тоалетната, но „водачът“ я спрял и ѝ забранил с довода, че скоро ще съмне и тогава може да отиде по светло. Водачите носили билетите, казвали къде ще се спи и ходи. След един от мачовете в Милано, футболистите били поканени на дискотека от италианските си колежи, но „водачите“ забранили под предлог, че не всички момичета си носили официални рокли. Галина Донева разказва, че имало различни „водачи“, някои били приятелски настроени и им помагали при всяка ситуация, даже ги окужавали да споделят с тях проблемите си. След като завършва ВИФ „Георги Димитров“, тя получава тежка контузия и не може да се състезава повече, в отчаянието си се обажда на един от „водачите“, който ѝ намира работа в МВР, където тя работи до пенсия. Ваня Александрова и Светла Петрова, които се състезават за ЦСКА и след 1989 г. са категорични, че водачите от БФС преди и след промените са едни и същи личности и изпълняват едни и същи функции.

Футболистите и преходът

Въпреки добрия старт на женския футбол, изградените структури се оказват неустойчиви без държавна подкрепа и регулация и много клубове спират дейността си след промените от 1989 г. Преминването от етатизъм към неолиберализъм в управлението на спорта кара женския национален отбор за близо десет години да не участва на европейски първенства. Реално не може и да бъде по друг начин, защото от БФС управляват футбола преди промените и клубните отбори са разчитали на финансиране от БФС, нямали са право да набират средства по друг начин. Според Ваня Александрова Българският футболен съюз е бил „държава в държавата“ и след промените през 90-те години там се решава да не се „харчат излишни пари за „футболните дони“ и с това спират развитието на женския футбол.

Положителната пропаганда по отношение на равенството между половете също се оказва неустойчива. Галина Донева споделя, че след 1989 г. отношението на публиката към жените футболистки също се променя. Идват агитки специално за да се подиграват на момичетата, вече няма хвалебствени лозунги, а освиркване и подвиквания. Пресата задълбочава сексисткия тон, като вече не се говори за футболистите, като за скромни и работливи момичета, даващи за спорта всичко от себе си, а се представят като „спортни крака, на които им отиват маратонки“ (в „Футбол“, 1990 г.).

В общественото пространство наложеният образ на футболистката прекалено бързо се сменя с този на мутресата. Тази тенденция, както казах в началото на тази статия, не е характерна само за женския футбол, но и за цялото българско общество. Илиана Марчева и Милена Кирова (Марчева, 2014) обръщат внимание, че в началото на прехода жената влиза в нова роля, тялото ѝ става основно изразно средство. Физическите дадености стават тези, които определят значимостта на жената в обществото, но тук не става въпрос за уменията на футболистите, а за жената като сексуален обект, жената без фамилия, осмисляща себе си главно като слугиня на мъжа, имаща за основен капитал външния си вид. В публичната сфера на преден план се изтъкват жените на мафиотите, певачиците, стриптийзьорките пр. Тази неустойчивост на пропагандния образ на „мъжкото момиче“ допълнително задълбочава неравенствата между двата пола и това показва изследването ми за женския футбол. Основна причина за неуспеха на проекта „мъжко-момиче“ е неравностойното заплащане и невъзможността жените да извоюват финансова и социална независимост в общество, което уж поставя в основата си социалното равенство. Прекалено дългото потискане и слугинаж създават у жените и подрастващите момичета манталитет на слугиня, което особено изкривява през финансовата и морална криза от 90-те. По времето на държавния социализъм жените приемат равната си роля с мъжа, но не успяват да извоюват, и дори не пожелават, равенство в задълженията и заплащането. Разбира се, трябва да си даваме сметка, че става въпрос за тоталитарен режим, който трудно приема опозиция на статуквото. Изводите остават за следващите поколения. При все това, разказът за женския футбол е по-скоро с щастлив край. Благодарение на Лъчезар Димитров, който става професор и ректор (2003- 2012) в НСА „Васил Левски“ към днешна дата има две жени преподавателки по футбол – д-р Станислава Цекова и д-р Силвия Радойска, които през 2017 г. стават и ръководителки на женския национален отбор по футбол. Светла Петрова и Ваня Александрова през 2018 г. биват признати за „легенди на ЦСКА“. Положителният пример на първите футболистки, приемствеността между двете поколения остава и смело можем да кажем, че съвременният български спорт, дори на ниво спечелени медали на олимпийски игри и масово участие в спорта, е доминиран от жените. Описаните проблеми също остават.

Бележки:

¹ Темата - „Женският футбол в НРБ – пример за еманципация или експлоатация?“ е представена като доклад на конференцията: „Футболът: разказан, въобразен, преживян и забранен“, проведена в НБУ, юни 2017. [\[горе\]](#)

² Проведените интервюта са специално за нуждите на това изследване. Въпросите се отнасят само до спортната дейност провеждана от 1981-1989 г. [\[горе\]](#)

³ Галина Донева влиза в отбора на Академик още при създаването му през 1981 г. Първо се състезава като централен нападател, през 1987 е част от първия национален отбор като десен защитник. [\[горе\]](#)

⁴ Надя Стефанова играе за ПФК Левски, между 1986-1989, като централен защитник и ляв бек. [\[горе\]](#)

⁵ Ваня Александрова влиза в отбора на Академик през 1981 г. като десен халф, през 1985 е капитан на отбора на ЦСКА, играе като десен халф, в националния отбор играе през 1989 и участва в мачовете срещу Унгария и Италия. [\[горе\]](#)

⁶ Силвия Иванова започва да играе за „Гранд-хотел Варна“, през 1985 се мести в София и започва да играе за Академик (София), като централен нападател. [\[горе\]](#)

⁷ Албена Стефанова се състезава за Академик (София) от 1986 г. като халф. [\[горе\]](#)

Използвана литература:

- Атанасов, Е. (2013). *В света на женския футбол*. София: НСА-Прес
- Бинбелов, К. (2014). *Алманах „100 години „Славия“*. София: Тип-топ прес
- Георгиев, А. (2018). *Модел за обучение по футбол на жени във висшето училище*. Дисертация, защитена на 17.04.2018 в СУ „Климент Охридски“
- Димитров Л., Панайоту Г., Генчев. (2001) *Първоначален подбор на деца за специализирана спортна подготовка по футбол*. Спорт и наука.
- Димитров Л., Йорданов С. (2004) *Практически решения за предотвратяване на насилието, лошото поведение във и извън футболните стадиони*. Спорт и наука, бр. 5
- Кръстева-Благоева, Е. (2003). Образът на българката в епохата на социализма. В: *Социализмът: реалност и илюзии*. София: Етнографски институт с музей – БАН, 182-191
- Лулева, Ана (2003). „Женският въпрос“ в социалистическа България – идеология, политика, реалност. В: *Социализмът: реалност и илюзии*. София: Етнографски институт с музей – БАН, 155-175
- Марчева, И. (2014) Жените в България по време на прехода в края на ХХ век и началото на ХХI век. В: *Кодове на социализма в постсоциализма*. София: Нов български университет, 121-205

За нуждите на настоящото изследване са направени биографични интервюта със: Силвия Иванова, Галина Донева, Светла Петрова, Надя Стефанова, Албена Стефанова, Ваня Александрова и техния първи селекционер и треньор на отбора Лъчезар Димитров. Зададените въпроси се отнасят до професионалния им опит в сферата на женския футбол в периода 1981-1989 г. и обхващат разгърнатите в статия теми: *Женският футбол и еманципацията; Женски футбол в НРБ – как започна всичко?; Отношение към заплащането и състояние на спортно-техническата база; Къде отива символният капитал?; Ние и светът; „Водачите“ и футболистите; Футболистите и преходът.*